


AGNIESZKA CZYŻAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

 <https://orcid.org/0000-0001-8918-5264>



Przeobrażenia w polu literackim

- przemieszczenia, parcelacje, zanikanie
Recenzja książki Elżbiety Winieckiej
Poszerzanie pola literackiego.
Studia o literackości w internecie
(Universitas, Kraków 2020)

STRESZCZENIE

Recenzja dotyczy książki Elżbiety Winieckiej *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w internecie* (Universitas, Kraków 2020). Tekst zawiera rozważania poświęcone ekspansji literatury cyfrowej. Współczesne przemiany w polu literackim mogą być postrzegane z różnych punktów widzenia. W niniejszym artykule najważniejsza okazuje się perspektywa komparatystyczna, stawiająca w centrum zainteresowania relacje pomiędzy rozwojem technologicznym a wspólnotowym życiem i regułami komunikacji, podlegające dziś przyspieszonym przeobrażeniom.

Słowa kluczowe

literatura cyfrowa, pole literackie, poezja najnowsza

SUMMARY

Transitions in Literary Field – Dislocations, Divisions, Disappearance A Review of *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w internecie* by Elżbieta Winiecka (Universitas, Kraków 2020)

This text discusses problems connected with the expansion of digital literature. Nowadays, transitions in the literary field may be perceived from many points of view. In this article, priority is given to the comparative perspective focusing on the relationship between technological development and community life and rules of communication which are now subject to accelerated transformation.

Keywords

digital literature, literary field, nowadays poetry

Literatura i literackość w Internecie to zjawisko budzące coraz szersze zainteresowanie. Dziś już nie tylko specjaliści, którzy postanowili zgłębiać tę problematykę, ale i humaniści związani z innymi obszarami badań próbują zrozumieć fenomen kultury cyfrowej, poszukiwać reguł funkcjonowania, a nawet przewidywać jej przyszłość. W książce Elżbiety Winieckiej *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w internecie*¹ znaleźć można odpowiedzi na wiele nurtujących nas dzisiaj pytań. W tym szeroko zakrojonym ujęciu niezwykle istotnych i pozostających w ciągłym ruchu zagadnień, skądinąd konstytutywnych dla przemian w kulturze najnowszej, szczególnie docenić należy świadomie budowany badawczy dystans, a zarazem otwartość wobec analizowanych i interpretowanych, niejako na bieżąco, nowych „artefaktów” pojawiających się w przestrzeni cyfrowej.

Badaczka zaznacza, że spośród wszelkich przejawów bytowania literatury w przestrzeni cyfrowej, do szczegółowych rozpoznań wybiera literaturę elektroniczną, definiowaną jako zjawiska, które „powstają, istnieją i mogą być czytane przy użyciu urządzeń elektronicznych. Ich wydrukowanie, czyli zmiana nośnika, zawsze powoduje nieuchronną utratę lub zniekształcenie części lub całości literackich właściwości utworu”². Na uwagę zasługuje zarówno konsekwencja, z jaką Winiecka eksploruje tak zakreślone pole badawcze, jak i odkrywczość wniosków opartych na rzetelnie zbudowanych podstawach metodologicznych. Rozprawa, od razu dostrzeżona przez środowisko naukowe, doczekała się już aprobatywnych recenzji. W swoim artykule Magdalena Rabizo-Birek nazwała książkę „publikacją rewelatorską – napisaną z pasją, na wysokim poziomie naukowego dyskursu, ale też na tyle przystępną, że można jej obszernie fragmenty omawiać ze studentami”³. Z ko-

¹ E. Winiecka, *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w internecie*, Kraków 2020.

² Tamże, s. 19. Warto wskazać, że badaczka konsekwentnie (zarówno w tytule, jak i w treści swoich rozważań) stosuje wariant „internet”, jednoznacznie opowiadając się za tą formą zapisu.

³ M. Rabizo-Birek, *W poszukiwaniu sensu istnienia, poetyki i „sensów głębszych” literatury elektronicznej*, „Teksty Drugie” 2020, nr 5, s. 256–257.

lei Mariusz Pisarski w swojej recenzji uznał, że jej niekwestionowane wartości to „oryginalne interpretacje przeczytanych lektur, gruntowna obserwacja życia literackiego w sieci i poza nią, łączenie tradycyjnych i radykalnych spojrzeń na literackość”⁴. Badacz wskazywał

konsekwentne i przekonujące apele o zbliżenie się humanistów do informatyki czy całościowy przegląd stanu badań nad literaturą elektroniczną w Polsce – to niektóre z atutów publikacji, które stawiają ją w czołówce wydanych u nas w ostatnich dwóch latach monografii o literaturze cyfrowej⁵.

Docenione przez Pisarskiego nastawienie „mediacyjne” – pomiędzy współczesnymi „tradycjonalistami” i „nowocześnikami” – uznać można także za sygnał osobistego zaangażowania Autorki w rozwój humanistycznego namysłu nad zjawiskami coraz bardziej stechnicyzowanego świata.

Recenzując książkę Elżbiety Winieckiej na łamach „Czytania Literatury” – zamiast powielać z przekonaniem pochwały dla jej zawartości – warto zadać pytania o zjawiska, które znajdują się stale na horyzoncie rozważań badaczki, ale zostały pozostawione niejako w zawieszeniu. Zmieniły się przecież radykalnie (czego oczywiście Autorka nie mogła, tak jak i my wszyscy przewidzieć) warunki funkcjonowania humanistów w życiu codziennym, edukacji i wymianie naukowej – pandemia niszcząca znany nam świat od początku 2020 roku doprowadziła do przyspieszonych przeobrażeń w sferze komunikacji⁶. Optowanie na rzecz dobrowolnego zbliżenia humanistów z nowymi modelami funkcjonowania w przestrzeni wirtualnej straciło rację bytu – dla większości to „zbliżenie” stało się nie wyborem, przygodą czy też eksploracją nowych obszarów (warunkujących swobodną wymianę kulturową), lecz codzienną koniecznością, co nie zmienia faktu, że dla wielu wciąż pozostaje niedogodnością czy z trudem akceptowanym przymusem.

Zadać można zatem pytanie: czy rzeczywiście Winiecka ukazuje „poszerzanie pola literackiego” czy raczej zarysowuje przemieszczenia w polu komunikacji? Awangardowej poezji cybernetycznej – jednego z głównych przedmiotów zainteresowania badaczki – także przecież dotyczą rozpoznania czynione w sferach współczesnego funkcjonowania poezji (literatury) „nie-użytkowej”, czyli wyrastającej ponad ludyczny czy ideologiczny komunikat. W niezwykle interesujących rozdziałach rozprawy zatytułowanych: „Pragnienie cyberawangardy” czy „Poetki i cyfrowa rewolucja” Winiecka śledzi z uwagą i dogłębnie rozpoznaje zjawiska⁷, które w istocie nie budzą

⁴ M. Pisarski, *Kropka nad „e”*. Porządkowanie literatury cyfrowej, „Porównania” 2021, nr 1 (28), s. 573.

⁵ Tamże.

⁶ Warto tutaj przypomnieć esej Jacka Dukaja pod znaczącym tytułem *Tak wymienia się rdzeń duszy*, w którym twórca przekonywał, że pandemia przyspieszyła przynajmniej o dekadę przemiany komunikacyjne, które, co prawda, nadeszłyby nieuchronnie, jednak globalna katastrofa przekształciła ewolucyjny proces w rzeczywistą rewolucję w obszarze międzyludzkich kontaktów. Zob. <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,25929950,tak-wymienia-sie-rdzen-duszy.html> [dostęp 20.04.2021].

⁷ Na szczególne uznanie zasługuje wnikliwość, z jaką zarysowany został jedyny w książce „portret pojedynczy” – rozdział „Poetyckie remediacje Anety Kamińskiej” to niezwykle interesująca interpretacja poezji, a zarazem wzorcowe „studium przypadku”.

większego zainteresowania nawet najszerzej definiowanej publiczności czytelniczej. Piotr Śliwiński w tekście zatytułowanym *Fermentacja kanonów*, poświęconym poezji ostatnich dwóch dekad, pisał o swoistym „kordonie obojętności”, w którym najnowsza twórczość została „uwięziona”: wyizolowana, a zarazem unieważniona:

Ani nagrody, ani festiwale, ani zaangażowani obserwatorzy, ani wreszcie szkoła nie są w stanie przerwać kordonu obojętności, który otoczył poezję. W środku dzieje się niemało, ukazują się tomy i recenzje, odbywają się pokoleniowe i polityczne utarczki, rozdziela się honory i strąca z pomników, ustala się nowe hierarchie, rewiduje pojęcia, lecz prawie nic z tego nie przedostaje się na zewnątrz. Nie słychać żadnej reakcji, choćby szyderczej⁸.

Braku zainteresowania wobec poezji (czy literatury w ogóle) nie zmieni przecież formuła jej istnienia w przestrzeni komunikacji. Nowe sposoby kontaktu z literaturą zmieniają procesy poznawcze, lecz nie prowadzą do znaczącego poszerzenia grona rzeczywistych czy też kształtowania kolejnych potencjalnych odbiorców.

Autorka *Poszerzania pola literackiego*, doceniając nowe formy lektury – „czytanie jako działanie” oraz „dzieło jako zdarzenie”, jak brzmią tytułowe formuły jednego z najważniejszych rozdziałów – pisze aprobatywnie:

W przypadku czytania dzieł interaktywnych odbiorca faktycznie podejmuje działania ingerujące w przebieg dzieła. Co więcej, nie może tego nie zrobić, co oznacza, że staje się jego istotną częścią, tworząc wspólną całość z autorskim projektem i jego materialnością. Wydarzenie, jakim staje się każdorazowo percepcja dzieła, jest procesem jednorazowym i jeszcze bardziej złożonym niż akt interpretacji dzieła literackiego⁹.

Złożoność i jednokrotność aktu percepcji nie musi jednak być postrzegana jako zaleta. Zamiast obcowania z tekstem mieszczącego się w ramach egzystencji określanej jako *vita contemplativa* – kontaktu z reguły wielokrotnego i zdolnego trwale przeobrażać tożsamość czytającego – konieczne okazuje się pozostawanie w obrębie modelu znanego pod nazwą *vita activa*, w którym jednak pożądana aktywność z reguły ujawnia swą ulotność i swoistą „przygodność” (zarazem pozostawać może przygodą poznawczą, jak i odsłaniać przypadkowość jej podejmowania). Nie tylko brak właściwych narzędzi staje się w odbiorze problemem dla starszych pokoleń¹⁰, okazuje się nim częściej niezdolność poszerzenia intelektualnego kontaktu

⁸ P. Śliwiński, *Fermentacja kanonów*, „Teksty Drugie” 2020, nr 5, s. 138–139.

⁹ E. Winięcka, *Poszerzanie pola literackiego*, s. 80.

¹⁰ Winięcka pisze: „obcując z obiektami digitalnymi, doświadczamy oporu, który stawiają one próbom zrozumienia. Ten brak narzędzi daje o sobie dotkliwie znać dlatego, że dotyka humanistów, którzy dotąd z reguły poruszali się wyłącznie po znanym sobie obszarze tekstów kultury. Tymczasem nowa rzeczywistość technokulturowa sprawia, że humanista zaczyna się czuć coraz bardziej wyobcowany. Rzecz jasna, nauka kodowania nie jest celem samym w sobie – ma poprzez uświadomienie technicznych właściwości i możliwości narzędzi przyczynić się do przygotowania aktywnego uczestnika cyfrowego świata” (*Poszerzanie*

o emocjonalną sferę lektury. Zresztą sama „materialność” projektów nie jest ich cechą stałą – wiele tekstów wraz z kolejnymi przemianami technologicznymi znika z sieci bez śladu, a jedynym śladem ich istnienia pozostają analizy dokonywane przez badaczy. Z tej perspektywy trwalsza wydaje się papierowa „kruchosc” tomików poetyckich, wydawanych w niewielkich nakładach przez niszowe wydawnictwa – choćby jeden egzemplarz może przecież przetrwać na zakurzonej półce biblioteczej.

Czytelnicy w Internecie tworzą niewielkie grupy, w których udział bywa związany z (często krótkotrwałą) fascynacją konkretnym autorem lub dziełem. Maciej Maryl w książce *Życie literackie w sieci* pisał w roku 2015:

Odbiorcy dobierają się w małe wspólnoty interpretacyjne, w których funkcje kanonu pełnią specyficzne teksty, oderwane od listy utworów cenionych w danej kulturze (np. określony gatunek lub po prostu twórczość danego pisarza). Powstają także wspólnoty pisarskie (przypominające komunikację literacką w pigułce), których użytkownicy publikują własne utwory i wzajemnie komentują swoje teksty¹¹.

Działania o niejako „wsobnym” charakterze cechuje afektywność i doraźność praktyk. W dodatku takie nadawczo-odbiorcze „parcelę” dzielą wysokie płoty – zaangażowanie w aktywność jednej z takich wspólnot nie wiąże się z chęcią sprawdzenia, co dzieje się w sąsiednich.

Przemiany w funkcjonowaniu obiegów literackich i krytycznoliterackich wydają się dziś nieuchronne, a nade wszystko nieodwracalne. Badaczka podkreśla z pełnym przekonaniem:

komunikacja literacka w internecie wymaga dostosowania się do narzuconych przez nowe środowisko reguł. Nie chodzi zatem o rozstrzygnięcie, czy blog jest, czy nie jest formą krytyki literackiej (moim zdaniem może nią być), lecz o to, aby wyciągnąć wnioski z faktu, że stanowi on dużo skuteczniejszą formę kontaktu z czytelnikiem niż łamy literackiego czasopisma. Te natomiast stają się wyludniającym się w szybkim tempie rezerwatem znawców, do którego czytelnicy zagląдают jedynie sporadycznie. Musimy się pogodzić, że nowy odbiorca, wychowany w kulturze multimedialnej, czyta inaczej¹².

Akceptację wobec dogłębnego przeobrażenia znanego dotąd humanistom świata utrudniać może jednak wiążący się z nią przymus – jeśli „musimy się pogodzić” ze zmianami, to może nasza zgoda nie jest w istocie potrzebna? Nadto, jeśli nie ma już wyjścia (dróg ucieczki?) z kurczących się z każdym rokiem (miesiącem) rezerwatów, to czy warto jeszcze podejmować walkę z zanikaniem zapotrzebowania na krytyczny osąd literatury?

pola literackiego, s. 362). Tak sformułowany i skądinąd zrozumiały postulat wydaje się jednak wykluczający dla bardzo wielu użytkowników Internetu.

¹¹ M. Maryl, *Życie literackie w sieci. Pisarze, instytucje i odbiorcy wobec przemian technologicznych*, Warszawa 2015, s. 18.

¹² E. Winiecka, *Poszerzanie pola literackiego*, s. 295.

Być może rzeczywiście w wirtualnym polu literackim wystarczy dzielić się odczuciami wywoływanymi przez konkretne teksty i publikować komunikaty w formule „lubimy/nie lubimy czytać”...

Darmowy (w przeważającej mierze) dostęp do literatury w sieci wzmacnia egalitaryzm zjawiska. Piotr Marecki, badając przemiany ekonomiczne w subpolu literatury cyfrowej, stwierdził, iż „fakt odejścia od medium książki wpływa na decyzję o radykalnych zmianach w subpolu, prymacie ekonomii daru, darmonomii i pominięcia tradycyjnych pośredników pola”¹³. Z pewnością to rodzaj „daru” wyrównującego komunikacyjne szanse (choć reglamentowanego nadal, choćby na płaszczyźnie dostępu do sieci), z drugiej jednak strony w tak funkcjonującej przestrzeni kwantyfikatorski „literackości” okazuje się redundantny, a nawet zbędny, jako znak „zamierzchłych” porządków. Zwiększający się w przyspieszonym tempie dostęp do nowych tekstów nie tyle poszerza pole literackich wyborów, ile prowadzi do ostatecznego rozmywania się jego granic.

Rozprawa Elżbiety Winieckiej ujęta została w klamrę wskazującą na granice czasowe rozpoznawanych w niej zjawisk. W pierwszym zdaniu badaczka przyznaje: „Książka ta ukazuje się w momencie, gdy specjaliści coraz częściej zapowiadają koniec takiego internetu, jaki znamy”¹⁴. Sugeruje tym samym, że jej ujęcie pojawia się w momencie przełomowym, a tym samym dotyczy uchwytne etapu procesów „usieciowienia” praktyk związanych z definiowaną bardzo szeroko literackością. Natomiast w ostatnim zdaniu *Poszerzania pola literackiego* pojawia się z kolei optymistyczna¹⁵ uwaga: „Krańce e-literatury nie znaczą zatem jej końca. Przeciwnie – pytanie o nie na nowo czyni aktualnym namysł nad nieoczywistością granic, porządków, dyscyplin i zachęca do pogłębionych rozważań nad jej przyszłym kształtem, statusem oraz zadaniami”¹⁶. Z pewnością można zgodzić się z tym podsumowaniem – nawet jeśli nie podziela się pełnego nadziei projektowania przyszłości e-literatury – i odnajdywać w namowach do namysłu nad „nieoczywistością granic” wskazania o szerszym zasięgu. Książka Winieckiej ma bowiem, oprócz niezbywalnych wartości naukowego rozpoznania, moc inspirującą i aktywizującą. Wyzwania współczesnego świata skłaniają do prób skrywania się za bezpiecznymi palisadami znanych z przeszłości porządków i reguł, warto jednak z otwartością i nadzieją porzucać bezpieczne rewiry, by w zderzeniu (czasem bolesnym) z tym, co nowe, budować nowe płaszczyzny (ponadpokoleniowych) kontaktów i więzi.

¹³ P. Marecki, *Za darmo: ekonomia literatury cyfrowej*, „Teksty Drugie” 2015, nr 3, s. 470.

¹⁴ E. Winiecka, *Poszerzanie pola literackiego*, s. 5.

¹⁵ Swoje wnioski badaczka formułuje w opozycji do tematu jednej z cyklicznych konferencji organizowanych przez światowe Stowarzyszenie Literatury Elektronicznej (ELO), która odbyła się w Norwegii w 2015 roku, pod znamienym tytułem „The End(s) of Electronic Literature”. Należy pamiętać, że o ile każda zmiana w środkach komunikacji przynosi nowe możliwości poznawcze, to zarazem wiąże się z nowymi wyzwaniami – tymczasem w ramach przyspieszonych przeobrażeń technologicznych odbiorca może najwzajemniej nie zdążyć sprostać aktualnym wyzwaniom, bo na horyzoncie już pojawiają się nowe, związane z kolejnym „początkiem” w komunikacyjnych realiach.

¹⁶ E. Winiecka, *Poszerzanie pola literackiego*, s. 372.

BIBLIOGRAFIA

- Dukaj J., *Tak wymienia się rdzeń duszy*, <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,25929950,tak-wymienia-sie-rdzen-duszy.html> [dostęp 20.04.2021].
- Marecki P., *Za darmo: ekonomia literatury cyfrowej*, „Teksty Drugie” 2015, nr 3.
- Maryl M., *Życie literackie w sieci. Pisarze, instytucje i odbiorcy wobec przemian technologicznych*, Warszawa 2015.
- Pisarski M., *Kropka nad „e”. Porządkowanie literatury cyfrowej*, „Porównania” 2021, nr 1 (28). <https://doi.org/10.14746/por.2021.1.26>
- Rabizo-Birek M., *W poszukiwaniu sensu istnienia, poetyki i „sensów głębokich” literatury elektronicznej*, „Teksty Drugie” 2020, nr 5.
- Śliwiński P., *Fermentacja kanonów*, „Teksty Drugie” 2020, nr 5.
- Winięcka E., *Poszerzanie pola literackiego. Studia o literackości w internecie*, Kraków 2020.

Agnieszka Czyżak – dr hab., profesor Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, zatrudniona w Zakładzie Poetyki i Krytyki Literackiej Instytutu Filologii Polskiej. Zajmuje się badaniem literatury współczesnej powstałej po 1989 roku. Jest współautorem w następujących pracach zbiorowych: *Powroty Iwaszkiewicza* (1999), *PRL – świat (nie)przedstawiony* (2010), *Pokolenie „Współczesności”. Twórcy. Dzieła. Znaczenie* (2016). Autorka książek: *Życiorysy polskie 1944–89* (1997), *Kazimierz Brandys* (1998), *Na starość. Szkice o literaturze przelomu tysiącleci* (2011), *Świadectwo rozproszone. Literatura najnowsza wobec przemian* (2015), *Przestrzenie w tekście, w przestrzeni tekstów. Interpretacje* (2018), *Pasja przemijania, pasja utrwalania. O dziennikach pisarek* (2019, współaut. B. Przymuszała, A. Rydz), *Przeciw śmierci. Opowieść o twórczości Wiesława Myśliwskiego* (2019).

E-mail: agaczysz@amu.edu.pl



© by the author, licensee University of Lodz - Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)